

EGY TEMPLOM, KÉT GYÜLEKEZET FIATFALVÁN

Bevezetés

Erdély kapcsán sokat emlegetjük az unitárius vallást, mivel e terület volt születésének bölcsője, ám mégsem tudunk eleget róla. A 16. századi Erdélyt mint a vallási sokszínűség és türelem földjét szokták említeni,¹ hiszen 1568-ban Tordán mondták ki a vallásszabadságot. Ettől számítják az unitárius vallás megszületését, majd az 1571. évi marosvásárhelyi országgyűlés végzése révén került törvényesen a bevett vallások közé.² Vajon milyen a felekezetek együttélése, hogyan működött és működik a mindennapi gyakorlatban ez az elv? Néprajzkutatóként erre kerestem a választ.

2006-ban a Szabadtéri Néprajzi Múzeum leendő Erdély épületegyüttesének előzetes telepítési koncepcióját BUZÁS Miklós főépítésszel dolgoztuk ki,³ központi elemként egy másolatban fölépülő unitárius templommal. A Múzeumban ugyanis már áll római katolikus, görög katolikus és református templom, illetve a fenti okok miatt az unitárius vallás az, amely létrejöttével szorosan kapcsolódik Erdélyhez.

2008 nyarán BUZÁS Miklós főépítésszel és építész szakos egyetemi hallgatókkal öt székelyföldi unitárius templomot mértünk fel (Újszékely, Székelyszentmiklós, Csekefalva, Fiatfalva, Nyárádgálfalva).⁴ Fiatfalva temploma azért is különleges, mert azt közösen használják az unitáriusok és a reformátusok. Az építészeti dokumentumok bekerültek a Múzeum adattárába.⁵ MIHÁLY Ferenc és DOMOKOS Levente restaurátorok a kiválasztott templomok festett faanyagát átvizsgálták, ám az unitárius vallás teljesebb bemutatásához néprajzi kutatásra is szükség volt.

Az intenzív munka a KI05556 sz. OTKA (NKFI) kutatás és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával 2012-ben vette kezdetét. Az *Unitárius hitélet székelyföldi lokális kultúrák tükrében* címet viselő kutatásom keretében a már említett öt székelyföldi településen és Homoródalmáson végeztem mélyreható vizsgálatot az unitáriusok körében. Kutatásom két pillérre épült: egyrészt a fennmaradt egyházi iratokat tanulmányoztam, másrészt az adott településen élőkkal készítettem interjúkat és résztvevő megfigyelőként igyekeztem megismerni ünnepeiket, hétköznapjaikat.

1 A kifejezést MOHAY Tamás járta körül. MOHAY Tamás 2007. 61–78.

2 SIMÉN Domokos 1996. 219.

3 VASS Erika–BUZÁS Miklós 2007. 227–268.

4 Az öt templomot egy nagyobb körből válogattuk ki, amit 2007-ben az általam szerkesztett kérdőívvel DOMOKOS Levente készített elő. DOMOKOS Levente 2007. Az építész hallgatók: BORDI Beáta, BORS Eszter, BÖRÖCZ Péter, ERŐS Tamás, GULYÁS Gergely, LEPOSA Kata, NÉMETH Diána.

5 SZNM-MNEA A-5329-5334 és A-6718-6723.

Lefényképeztem az egyes parókiákon őrzött iratokat, ennek köszönhetően nagyon sokrétű forrásanyagot gyűjtöttem össze. Így például a gondnokok által vezetett számadási jegyzőkönyvek évről évre részletesen dokumentálták a kiadásokat és bevételeket, a presbiteri jegyzőkönyvek pedig a gyűléseken fölmerült kérdésekről és döntésekről tájékoztattak. Persze a dokumentumok forrásértéke nem egységes, vannak szűkszavúak, melyek a bennem fölmerült kérdésekre nem adtak választ, de vannak olyanok is, melyekből aprólékos kép tárult elém az egykori eseményekről. A források egyenlenségének okai között a politikai eseményekről is szólnom kell. 1848-ban, majd 1916-ban a román betörések során is semmisültek meg iratok, illetve az államszocializmus idején sok dokumentumot vittek el az egyházközségektől.

A parókiákon talált iratok mellett nagy segítséget jelentettek az 1693–1923 közötti vizitációs jegyzőkönyvek, melyek a *Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában* találhatóak. Eleinte ugyan ezek elég szűkszavúak voltak, de 1789-től kezdődően bőséges adattal szolgáltak számomra. A vizsgálatot vezetőik leírták az eklézsia tulajdonában lévő ingatlanokat (a templomot, a pap és a kántortanító portáján álló épületeket), az ingó javakat (klenódiumokat, a templomnak ajándékozott textilíákat), kitértek az egyházközség földjeire és a sajátos problémákra is. Az 1789. és 1801. évi jegyzőkönyvek lebonított, másutt meg nem örökített templomokról is tartalmaznak leírást, ezáltal nyújtva biztos pontot a festett kazettás mennyezetű templomok eltűnéséhez vagy a később beolvasztott harangokhoz.

1910-ben az unitárius egyház vezetősége minden lelkésszel megíratta egyházközsége történetét, a dolgozatokat a kolozsvári levéltárban találtam meg. Ebben a lelkészek olyan dokumentumokra is hivatkoztak, amik azóta már megsemmisültek, így ezek a művek jelentették az összekötő kapcsolatot a múlt és a jelen között.

Az unitárius iratok mellett csekefalvi, újszékelyi, fiatfalvi református és homoródalmási római katolikus forrásokat is bevontam, hogy ugyanazon településről többféle szemszögből tájékozódhassak. A vizsgált települések

kutatásához mindmáig kiváló alapnak tartom ÚJSZÁSZY Kálmán 1936-ban megjelent kérdőívét.⁶

2013 májusában, majd 2015 májusában Deim Péter fényképész munkatársammal kerestük föl a kiválasztott templomokat. Deim Péter a templomokról és a klenódi-umokról, textíliákról is fényképeket készített.

Munkám során céлом az volt, hogy megismerjem az unitárius egyházközségek működését, társadalom- és mentalitásszervező erejét, a más felekezetűekkel való együttélés működését, illetve feltárjam a templomépítések és berendezések folyamatát, motivációját.

Jelen írásomban a szerzeágazó tematikák közül a fiatfalvi templom építésére, berendezésére, illetve a felekezeti együttélésre fókuszálok. Ezúton köszönöm Páll Attila Csaba református és ifj. Szombatfalvi József unitárius lelkészek, valamint Domokos Levente restaurátor segítségét.

I. kép. A fiatfalvi templom (DEIM Péter felvétele, 2013.)

A település

A Nagy-Küküllő jobb partján fekvő falu határa a folyó melletti szántóföldeket, illetve a völgyet délről határoló dombsort foglalja magába.⁷

Fiatfalva etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai⁸

	összesen	magyar székely	román	német	zsikló	cigány	egyéb
1850 n	864	424 + 301	139				
1880a	772	651	46	1			50+24
1880 n	772	672	47	1			52
1890a	798	781	16				1
1900a	894	893	1				
1910a	1016	984	1				32
1930a	897	892	2	1	2		
1930 n	897	889	2	1	5		
1941a	1027	1027					
1941 n	1027	1026			1		
1992 n	1111	1000	2			109	
2002a	1100	1098	2				
2002 n	1100	915	1			184	

A statisztikában az egyéb oszlopban szereplők nagyrészt cigányok. Az adatokhoz annyit fűzök hozzá, hogy a cigányok létszáma meghaladja az itt mutatott értéket. Az unitárius lelkész följegyzései között megtaláltam az 1941. évi népszámlálás eredményét, mely szerint a lakosság 10%-a, 104 fő volt cigány.⁹ A kárahegyi cigánytelepen az 1990-es években 287 fő élt, 2002-re számuk 350 körülre emelkedett.¹⁰

Fiatfalva birtokosai

A falu neve legkorábban 1460-ban, Fiafalvi Illés nevében fordult elő.¹¹ A rendelkezésre álló forrásokban először 1466-ban bukkan fel a 15-17. században Fiafalván birtokos főrendű Geréb család más fiatfalvi birtokosok társaságában.¹²

János Zsigmond a székelyek 1562-i lázadásának levezése után a székely közrend szabad birtokait büntetésből elkobozta, kincstári tulajdonnak nyilvánította és eladományozta, hogy így a székelység közé ékelte nemességgel jobban ura lehessen a legyőzötteknek.¹³ A tömeges jobbagyosításra utaló legkorábbi oklevél Fiafalvára vonatkozik: 1566-ban János Zsigmond Geréb Benedeknek 27 ház jobbagyot adományozott. Egy évvel később a lófők 25 dénáros adójegyzékében Fiafalva 22 portával szerepelt. 1576-ban Fiafalva egyedüli főrendű családja a Geréb familia volt. 1572-ben „Mattheus chiky de fiatfalwa” nevű prókátort említettek.¹⁴

Az egyik leszármazott, Geréb András 1602-ben egyedül szerepelt Fiafalváról nemesként. Részt vett Bocskai István és Báthory Gábor hadjárataiban, majd Bethlen Gábor-

6 ÚJSZÁSZY Kálmán 1936.

7 A fiatfalvi földhasználatról 2003-ban OLÁH Sándor közölt tanulmányt: OLÁH Sándor 2003. 131–145.

8 VARGA E. Árpád 2008a. 8.

9 Historia domestica ÜRMÖSI Sándor papsága alatt 1892ik évtől 85.

10 SEPSISZÉKI NAGY Balázs 2003. fiatfalvi cigányok körében MIKLÓS Zoltán végzett kutatást: MIKLÓS Zoltán 2005. 171–192.

11 BARABÁS Samu szerk. 1934. 93.

12 A neve alapján szász eredetű (Greb) család származási helyét nem ismerjük, de BENKŐ Elek szerint ORBÁN Balázs állításával szemben nincs adat arra, hogy a fiatfalvi Gerébek rokoni kapcsolatban álltak volna a vingárti Geréb családdal. BENKŐ Elek 1992. 187.

13 KELEMEN Lajos 1925. 164.

14 SZABÓ Károly szerk. 1895. 21.

nak lett becsült vitéze, udvari testőrségének kapitánya. A fiatfalvi kastélyt is minden bizonnyal ő építette. Utódok nélkül halt meg, a kincstárra szállt fiatfalvi birtokot és udvarházat 1628-ban ifjabb Siménfalvi Székely Mózes étekefogó mester nyerte el Bethlen Gábor jóvoltából. Székely Mózes mint udvarhelyszéki királybíró azonban I. Rákóczi György ellen lépett fel, 1633-ban kimenekült az országból. Hűtlenségével a fiatfalvi kastély a kincstárra szállt, majd a dunántúli származású Brenhidai Huszár Mátyás, Marosszék királybírája kapta meg. Leánya, Borbála 1676-ban kötött második házassága révén a birtok a hídvégi Nemes család tulajdonába került. Az utódok közül Mátyás Ádám 1755-ben, Mária Teréziának köszönhetően grófi rangra emelkedett. A ma Ugron-kastély néven ismert épület és birtok 1866-ban került az Ugron család birtokába.¹⁵

A templom szempontjából Nemes Klárát (1719–1800), Bethlen Sámuelét kell kiemelni, végrendeletében ugyanis jelentős összeget hagyott az egyházra. Neki köszönhető a fiatfalvi reformátusok anyaegyházzá válása is.¹⁶

A templom építése

A fiatfalvi templom különlegességét az adja, hogy azt közösen használják a reformátusok és az unitáriusok. A közös templomhasználat kialakulására vonatkozó pontos információ nem áll rendelkezésünkre. Az eredeti források egy része 1848-ban, a román betöréskor semmisült meg,¹⁷ másik fele pedig az I. világháború idején. A település 16-17. századi történelmébe ÜRMÖSI Sándor unitárius lelkész ma már nem létező forrásokra hivatkozva 1893-ban lejegyzett összegzése nyújt bepillantást: „A reformátusok által elterjesztett azt a nézetet, mintha e templomot valamelyik tulajdonosa az udvarnak építette volna s helyét ajándékozta volna, alaptalannak bebizonyítani sikerült. Régi jegyzőkönyvek alapján kitűnik, hogy e község szabad székely lakói a reformáció terjedése közben róm. kath. vallásról az unitárius hitre tértek. Maguknak a templom jelenlegi helyén egy kis templomot zsindeley fedéllel és haranglábbal építettek. A kereszturi egyházközségnek vala filiája e fiatfalvi leányegyház. Csakugyan a reformáció után a 16. század végén az itteni udvar református hitű tulajdonos kezére mentén, részint cselédek, zsellérek letelepülésével, részint a jobbágyok reformátussá lételők által a ref. valláson levők szaporodván, előbb az Udvarház nagy termében tartották istentiszteletüket. Az akkor még erős gör. keleti és gör. katolikusok részben református, részben unitárius hitre térvén, mindkét filia eklézsia népesedik.”¹⁸

A templomhasználatra vonatkozó legrégebbi forrás 1631-ből találtam, melyben a keresztúri reformátusok azt a javaslatot terjesztették I. Rákóczi György fejedelem elé, hogy Keresztúr és Fiatfalva között úgy osszák meg a templomokat, hogy a keresztúrit csak a reformátusok, a fiatfalvit pedig csak az unitáriusok használják (mivel többségüket úgys a fiatfalviak adták), ám ezt I. Rákóczi György fejedelem nem támogatta. Fiatfalváról csak annyi derül ki, hogy az egyetlen templom az unitáriusoké volt, a reformátusoknak nem volt templomuk, ezen javaslat életbelépésével ugyanis a fiatfalvi reformátusoknak „*uj templom felől is, hogy építenének, sem kellene sollicitusoknak [aggódónak] lenniük.*”¹⁹ Hogy ekkor a reformátusok az unitáriusokkal közösen használták-e már a templomot, nem tudni.

Az 1693. évi unitárius jegyzőkönyv az ingatlanokról nem szólt, csupán az derült ki, hogy a fiatfalvi unitárius gyülekezet ekkor Keresztúr filiája volt 33 fővel, a keresztúri unitárius ekléziának pedig 42 híve volt.²⁰

Az 1726. évi unitárius vizitációs jegyzőkönyvben Fiatfalva Székelykeresztúr filiájaként szerepelt, ahol a keresztúri unitárius pap szolgált. A fiatfalvi unitáriusok saját mestert, más néven lévitát tartottak, aki a tanítói és kántori teendőkön kívül a hétköznapi templomozást is végezte. A templomról ennyi szerepel: „*Egy templom, melyben az Reformátusokkal alternatim [váltakozva] járnak.*”²¹ Míg 1693-ban a forrás kettő, itt csak egy harangról tett említést, nem tisztázott, hogy a reformátusokét nem említette, vagy nem volt nekik.

Az 1732. évi unitárius vizitációs jegyzőkönyv arról írt, hogy egykor, közelebbi időpont megjelölése nélkül a reformátusoknak is volt temploma: „*Fiatfalván el pusztulván az Reformátusok Templomok, kérték a' mieinktől had járják alternatim a' mi Templomunkban, és meg engedtetett, csak hogy nehezen akarják egy aránt epíteni A' Templomot.*”²² Helyi reformátusok egy része úgy tudja, hogy a református templom a régi temető területén helyezkedett el (ahol a II. világháború idején lövészárkokat készítettek), de leégett. Más információ szerint viszont a mai Templom utcában állt.²³

Kolozsvárott, az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban találtam meg a fiatfalvi reformátusok legrégebbi dokumentumát, melyet 1783-ban kezdtek vezetni. A gyülekezet kialakulásáról egy vers is fennmaradt benne, melyből az 1763–1814. közötti időszak sejlik fel, de sem templomjavításról, sem építésről nem esett szó benne. Eszerint a fiatfalvi református gyülekezet az újszéke-

15 BENKŐ Elek 1992. 187. KELEMEN Lajos 1925. 164–165. SÁNDOR-ZSIGMOND Ibolya 2009. 605–606.

16 A fiatfalvi egyházközség protocolluma (1783–1856) 5.

17 GERÉB Zsigmond 1910. 4. Továbbá a templomi terítőket, abroszokat, keszkenőket, a klenódiumpok egy részét is elvitték. GERÉB Zsigmond 1910. 10.

18 Közli GERÉB Zsigmond 1910. I. Az ÜRMÖSI Sándor által lejegyzett dokumentum eredeti példányát nem sikerült föllelnem.

19 KONCZ József 1882. 380.

20 Generális vizitációs jegyzőkönyv 1693. 62.

21 Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1715-52. 77.

22 Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1715-52. 158.

23 Erről részletesebben lásd BENKŐ Elek 1992. 193., illetve LŐRINCZI Lajos 1997. kastély 1805-ből származó leírása említi egy „udvari templom”-ot, melyet stukkója szerint 1714-ben renováltak: SÁNDOR-ZSIGMOND Ibolya 2009. 607-609.

lyi filiája volt, a pap onnan járt át vasárnaponként istentiszteletet tartani, helyben csak mester lakott, a hétköznapi szolgálatot ő látta el. A református gyülekezetet Nemes Klárának köszönhetette anyaegyházzá emelkedését:

„...Látván Szivre vette ezt Groff Nemes Klára
Groff Bethlen Sámuel özvegye, 's nem vára
Sok időt, e Leányt mig ki-házasítá
Midön a' Papságot ebben fel-állítá.
Attól fogva immár e' kis Gyülekezet,
Az Isteni erő fogván véle kezét,
Kezdet lassan lassan mind máskép' épülni,
Mind a' Lelkek Száma többről többre gyűlni...”²⁴

Fiatfalva közös temploma 1789-ben

Az 1789. évi unitárius vizitációs jegyzőkönyvben a korábbi szűkszavú feljegyzésekkel szemben részletes leírás szerepel az akkori templomról, ami minden bizonnyal középkori eredetű, eredetileg római katolikusnak épült lehetett, majd a lakosok unitárius vallásra tértevel vált unitáriussá. Eszerint a templomot és a körülötte lévő temetőt cserefa sasokba rakott, zsendellyel fedett deszkakerítés vette körül. A kőből épített templomba festett ajtón lehetett bejutni (ilyen ajtó Csekefalván maradt meg). A festett kazettás mennyezetű templomban többek között festett karzat, kőből épített prédikálószék és egy festett éneklőszék helyezkedett el. Nemes Klára ebben az összeírásban is szerepel, ő készítette a prédikálószék fölötti vélumot. A templom huszártornyában két harang állt, egyik a reformátusoké, másik az unitáriusoké volt.

„Vagyon egy Fundus a Falu derekában in vicinitatibus: egy felől a' nagy Erdő földéből lejáró Patak; más felől a' Mgs Groff Betlen Samuelné Aszszony eő Nagysága Colonialis Sessioja, harmadik felől az Ország Uttya; mely Fundust Cserefa Sasokbol rakott deszka kert 'sendély fedél alatt véssen környül, engedvén bé menetelt ebbe az ország uttya felől egy bellett vas sorku és záru erős vas ajto. Ezen kerítésben vagy Tzinteremben vagynak kevés gyümölcs fák és egy kívülről négy kő lábakkal meg erősített ép kő Templom sendély fedél alatt, dél felől valo ajtaja előtt lévő fa tornáztoskával együtt; mely tornázt alatt ezen Templomban mennek bé egy két felé nyilo vas sorku és záru szép festékes ajton; világosittatik ezen Templom két keskeny és két más tágos, fában foglalt, vas rostélyos, üveg ablakokon által; az egész Templom földje Deszkákkal padimentumoztatott, melyen vagynak jo és ép borulo Székek; Menyegzete hasonlolog Deszkákbol vagyon, virágos festékekkel, középeben vagyon egy kőből rakott Arkus [ez választja el szentélyt a templomtértől, diadalív]; ennek Eszak felől valo végénél egy kőből valo Praedikállo Szék felett valo szép vélummal,

melyet Mgos Groff Bethlen Sámuelné Nemes Klára Aszszony eő Nagysága kegyes indulatyyából készítettett; Dél felől valo végénél egy festett éneklő Pulpitus, ennek tetejére az eneknek numerussának ki rakására készítettett alkalmatossággal edgyütt; az Arkus két végei között pedig egy kús Piattzoska, 's ebben egy festetlen Asztal. A' Templomnak Nap nyugot felől valo végiben vagyon egy festékes Chorus abba fel-járást szolgáltató fa grádittsal edgyütt: ezen felyül a' Templom héjazattyáról fa kötésekkkel a' Templom tetején felyül emeltetett egy Harang-láb, ebben két Harangotokkák, melyeknek egyike a' Reformatusoké, kikkel ezen circumvicinálit Fundus rajta lévő Templommal és egyéb épületekkel közre biratik és curáltatik mindenekben.”²⁵

Ezen leírás alapján DÁVID László, illetve BENKŐ Elek úgy vélték, hogy ez a négy támpillérrel övezett, hajóból és tőle diadalívvá elválasztott szentélyből álló templom a középkor végén épült.²⁶

Az unitárius harangról ezt jegyezték le 1789-ben: „Vagyon egy 30 fontosni harang, melynek agyán aloll, ugy mint a' felső részin ezen betűk láttatnak. INRI 00IV”.²⁷ Mivel DÁVID László INRI feliratos harangokat az 1485–1575 közötti időből ismert, úgy vélte, hogy ez a harang is abból az időből származhat.²⁸ Az ADORJÁNI Rudolf által 1991-ben publikált, 1773-ból származó unitárius vagyonleltár szerint viszont a harangnak ez volt a fölirata: „I.N.R.I.T.V. 1665”.²⁹ (ADORJÁNI Rudolf szerint a T.V. az adományozó monogramját jelenti.) Ez az adat is rávilágít arra, és munkám során másutt is talákoztam olyan példával, hogy két forrásban más-más szöveg szerepelt, ami így utólag kétségesé teszi az általam fölhasznált források megbízhatóságát.

Az 1789-ben a templom tetején lévő tornyocskában jelzett harang mellé 1793-ban a templom melletti haranglábba egy két mázsás és 11 fontos harang került, melyen ezen felirat szerepelt: „Kál-mány Moses Curátorságában 1793. A' Fiatfalvi Unit. Sz. Ekkla: költségével öntettetett”.³⁰

A fiatfalvi unitárius eklézsia történetében nagy változás következett be 1799-ben: engedélyezték, hogy önálló anyaegyházzá váljon, ami 1800-ban valóra is vált, és lévita helyett papot kapott,³¹ aki 1811-ig a tanítói feladatokat is ellátta. (A protestáns egyházak szempontjából lényeges fordulatot hozott a türelmi rendelet.)

A ma is álló templom

Források hiányában a ma ismert templom keletkezésének pontos története nem rekonstruálható. Annyi bizonyos, hogy 1803-1810 között folytak építési munkálatok. A 19. század elején egyes feltételezések szerint új templomot építettek, mások szerint csupán a középkori templom megnagyobbítása zajlott.

24 A fiatfalvi egyházközség protocolluma (1783–1856). Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár C 13.21. 5–10.

25 Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1789. 662.

26 DÁVID László 1981. 134. BENKŐ Elek 1992. 193.

27 Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1789. 665.

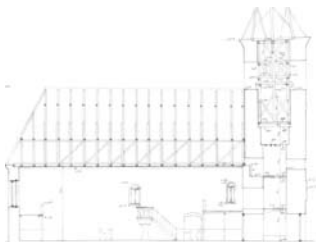
28 DÁVID László 1981. 133.

29 ADORJÁNI Rudolf 1991. 129.

30 Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801. 313.

31 Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801. 309.

Az új templom építése mellett szól, hogy az 1789-ből származó leírásban szereplő támpillérek eltűntek, de az is lehet, hogy az alapok megmaradtak. A katonai felmérések térképeit megnézve a templom ugyanazon telken és tájolással áll, ahol a 18. században is feltűntették. A templomépítés pontos oka nem ismert. Lehetséges, hogy az önállóvá vált gyülekezetben született meg az igény egy reprezentatívabb templom építésére. DOMOKOS Levente azt is fölvetette, hogy talán az 1802. évi földrendés következtében került annyira rossz állapotba a templom, hogy új építésére volt szükség.³²

2. kép. A templom metszete északról nézve.

A templomot Buzás Miklós irányításával felmérte Bordi Beáta, Bors Eszter, Böröcz Péter, Erős Tamás, Gulyás Gábor, Leposa Kata, Nemeth Diána.
(Rajzolta: LEPOSA Kata. SZNM-MNEA A-5334.)

A jelenleg álló templomról az első részletes leírás a reformátusoktól származik 1810-ből: „Vagyon a’ Fiafalvi Réformata Ekklesiának újonnan Kőből épített Temploma Cserép fedéllel – ez közös az Unitaria Ekklesiával – Ezen Templom vagyon a’ Falu közepében in Vicinitatibus Napkeletről a’ Falu között reája járo ország ut Delről ismét ez a mellette kis menő ország út Napnyugatrol a’ Tántzos András Josága Esakrol a’ Patak – ezen Templomban vagynak Két Karok kéken festettek – Uj sékek ezekis kéken vagynak festve Katédra Kőből Kéken és Fejeren Festve Felett Korona Kékes arannyas metszet viragosra festve Csináltatta a’ Két Ekklesiának Ifjab Kováts Mihály – rajta a’ Neve. A Templomon 6 ablakok azok között egy a’ Templom Napnyugoti részében öt ablak van Üveg Onba foglalva – harmon kívül drot rostélylok – vagyon a’ Templomon egy Ajto – azon

Ketfelé nyilo Mahoni színre festett ajtok – Mennyezettye Kékes – azon Versben az Ekklák és azok Curatorai nevei – vagyon benne persely és Úr Asztala fejár. A Templom napkeleti részében vagyon a Templommal együtt újonnan épitetett Kö Torony ez is Cserép fedéllel Pléh gomb, a’ Templom és a’ Torony tetejin a’ Toronyban Negy Harang Kettő az Reformata Ekklesia Harangjai körül a’ Nagyobbat öntette a’ Refformata Ekklesiának Gabor János ö Kegyelme 1810ben rajta a neve ily formán Kegyves indulatból öntette Gábor János a’ Fiafalvi Réformata Ekklesiának a’ Varro Mihály Megye Birságában Segesvári Baumgarten János által 1810. A’ Kissebb Harangon e vagyon és ily formán: Fiafalvi Réf. Ekklá Szentelte Isten Ditsóságire 1792. A Toronyon vagyon egy ajto – Mahoni színre festve – meg egyszer végig vakolva a Torony – Kerittése a’ Templomnak nincsen.”³³

A leírásból az is kiderült, hogy a református pap házánál, az eklézsia lédájában két rend úrasztali készület volt, az egyik az udvaré, a másik a gyülekezeté, de mindkettőt használhatták a hívek a templomban. A felsorolásból kitűnik, hogy Nemes Klára egy aranyfonallal hímzett lengyolcs keszkenőt is ajándékozott a gyülekezetnek. Nagyobb eltérés a textiliák anyagában vehető észre: míg a gyülekezeti készletben len és kender anyag is szerepel, addig az udvariban angliai brokát, török atlasz és sáhos tót abrosz is előfordul. Az udvari készletben szerepel az a sátor, melynek utódát mind a mai napig használják a fiafalvi reformátusok úrvacsoraosztás alkalmával: „8. Egy Úr Asztala Közepére jára öntött réz gombos oszlop. Körülötte lévő hét drot vesszőkkel / 9. Az Oszlop Közepére kötettni szokott és a’ Szent Kenyeret és Bort befedő fejár Fatyol Keszkenyő – a Négy szegletin Safir és Szkofiumokal varrott viragok vagynak rajta. / 10. A’ réz Oszlop tetejire járo keret béli virágos Sellyem Sátor Arany galambokkal Csipkével és a szellyin allol Veres rojtal fel ékesitve.”³⁴

3. kép. A református böjtfői úrvacsoravételre előkészített sátor. (VASS Erika felvétele, 2015.)

32 <http://epa.oszk.hu/01500/01570/00003/pdf/108-112.pdf>, 1802-ben több mint 100 templom súlyosan megrongálódott, például a felsősófalvi templomot teljesen újra kellett építeni. SZÁSZ é.n.

33 Minden ref. egyház népességének ingó és ingatlan javainak leírása, Fiafalva 1810-1836. 14.

34 Minden ref. egyház népességének ingó és ingatlan javainak leírása, Fiafalva 1810-1836. 13.

A templom berendezése

Az 1840. évi unitárius jegyzőkönyv így számolt be a templomról: „I. A' templom telke... közepe táján vagyon egy nem régiben épült kő templom, déli oldalához bé járóul épült kő tornatzal 's keleti végiben lévő kő tornyával mind cserép fedél alatt. A' templom belőlről mennyezettel készült 's vas drot rostélyal fedett Üveg ablakkal, két festett fa karzattal, festett ülő és borulo szekekkel 's a' földin fenyő deszkázattal vagyon el látva. A' prédikáló Szék köből épült 's felette függ egy két fő festékü virágos korona melynek homlokán ez olvastatik: „Isten ditsőségére csináltatta a két Eccle. If. Kovats Mihály a' Kovats Péter fia.” A' mennyezet közepén ezen írás vagyon:

„Ez a' ditső hajlék, két Ecclesiáé,

„Most is mint ez előtt egyes Atyafié –

„Ez után is légyen mint Istent félőé.

„Egyesség szerető, 's aztat követője.

„Dersi Mihály volt az egyik mozditoja,

„Török József viszont egy jo pártfogyoja,

„Ez utan, Fazakas Mihály formáloja,

„E szép menyezettel bé is boritoja.” – „Irtva

Mirkvasi Asztalos Lang János 1804ben Novemb. 30dik napján.

A templom piatzán vagyon ezen Eklésiának egy tojásdad alakú, négy lábón álló sötét kék színű asztala. – A' toronyban vagynak a' fennebb meg irt két harangok.

Jegyzés Ezen templom közös az itteni Ev. Reformatus Atyaikkal... czinteremnek mostani kerítése cserefa saszakkal készült deszka kertből áll, a' két Eklésia költségén épülvén ez is – valamint a' templom' és torony is.”³⁵

4. kép. A Domokos Levente által restaurált egyik kazetta. (VASS Erika felvétele, 2015.)

A templom az 1830-as években kapott új harangokat, ezek feliratai: „Isten ditsőségére öntettette a' Fiatfalvi Unitaria Ecclesia az Kálmán Pál Curatorságában 1830”, „A' Fiatfalvi Unitaria Eccl. Ujba öntettette Id. Lórintzi János

Curatorságába Segesvári harang öntő Lotz Fridric által 1839”³⁶

1892-ből maradt fenn a templom takarítására vonatkozó előírás: „A harangoznak rendeltessék meg, hogy a templomozás, illetve harangozás előtt a seprés következtében felszállott port az úri szent asztal, katedra, orgona és ülőszékekről törölje le s figyelemmel az úri szent asztal díszítéseibe befészkelte porra, mely tollseprűvel kitakarítható.”³⁷ Ugyanekkor a templom berendezését is rendbe rakták: „A protestáns egyszerűséggel ellenkezően: képek, koszorúk, családi czimerek által való berakása a templomi falaknak, mondassék ki, hogy az itt levő koszorúk, képek, czimerek junius 12ik napjáig az érdekeltek által eltávolíttassanak, jövőre pedig ilyeneknek templomba való felrakása megtiltassék.”³⁸

A templom 1893-94. évi felújítása során azonban az akkori ízlésnek megfelelően egyszínű mennyezet készült, melybe több helyen beépítették a korábbi festett kazettákat olajfestékekkel szürkére festve, a kazetták eredeti helyét figyelmen kívül hagyva. A három szabad szemmel még valamelyest látható feliratos kazettát DOMOKOS Levente restaurálta,³⁹ azokon az imént idézett szöveg olvasható a mirkvásári festőasztalos, Lang János nevével. (Mirkvásár Kőhalomtól 10 km-re elhelyezkedő szász település volt.)

DOMOKOS Levente átvizsgálta a templom többi elemét is, ami rávilágított arra, hogy – amint az várható volt – egykor nemcsak a kazettás mennyezet egész felülete, hanem a két karzattalvéd, a szószék, a szószékkorona, a papszék, valamint a padmellvédek is növényi ornamentikával díszítettek voltak, de az idők folyamán többször átkenték azokat olajfestékekkel.

A templom felújítása miatt mindkét eklézsia adót vett ki a hívekre, hogy így fedezzék a kiadásokat, de emellett még segélyért is folyamodtak, annyira szegények voltak az emberek.⁴⁰ Ekkor a padlót egy, a falakat két méterrel emelték magasabbra, továbbá a karzatokat, padokat, ajtókat, ablakokat kijavították, és kékeszürke olajfestékekkel lefestették.⁴¹

A presbitérium jegyzőkönyvében találtam egy elismervényt, amely szerint a templom 1923. évi felújításához 920 lapos cserepet és 30 kupás cserepet vásároltak.

1923-ban arról értesültünk, hogy „A toronyban 1916-ig 4 harang volt, melyek közül 2 az unitáriusoké, reformátusoké. Ezekből az unitáriusok két harangját s a reformátusoktól egyet hadi célra elvittek. Az unitáriusok az elvitt harangok helyébe egy 191 kgr. súlyú új harangot öntettek 1921 évben. Most az a szokás, hogy templomozásoknál (ünnepek és vasárnap) úgy az unitár, mint a református haranggal kettőt harangoznak és a harmadikat a két haranggal húzzák össze.”⁴²

35 Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1840. 302–303.

36 Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1840. 300.

37 Eklézsiái Presbyteriális gyűlések jegyzőkönyve 1888–1910. 59.

38 Eklézsiái Presbyteriális gyűlések jegyzőkönyve 1888–1910. 60.

39 DOMOKOS Levente–GALAMBOS Éva–SAJÓ István 2013. 59–72.

40 Eklézsiái Presbyteriális gyűlések jegyzőkönyve 1888–1910. 26.

41 IMREH Árpád 1935. 10.

Fiatfalva felekezeti adatai⁴⁴

	összes	katolox	gr. kat.	r. kat.	ref.	evang.	unitárius	izaelita
1850	864	87	52	13	378		334	
1857	843	94	38	23	380		331	
1868	907	90	8	27	382	2	396	
1880	772	48		6	375		343	
1890	798	20	7	14	374		383	
1900	894	8	3	15	449		406	
1910	1016	9		33	512	3	453	
1930	897	1	2	17	481	1	372	8
1941	1027	1	1	44	533	1	436	10
1992	1111	5		46	504		555	
2002	1100	9	7	39	436		601	

Az együttélés megítélése nagyon vegyes. ORBÁN Balázs üdvözölte, a lelkészek egy része is elfogadta, míg másik része hevesen tiltakozott ellene. ORBÁN Balázs 1868-ban megjelent munkájában ezt írta: „Fiatfalván megemlítendő az, hogy reformátusok és unitáriusok már századok óta egy templomba járnak. A vallási türelemnek, a hitben való testvérisülésnek ezen meghatározható példája tudtommal sehol sincsen meg honunkban, pedig mily költséges és gyakran a népet túlterhelő az a szokás, hogy sok vallású faluban néha 3-4 külön templomot kell építeni, mit a felekezetek egymás közötti versenye néha nyomasztóvá is tesz. Nem lehetne-e a jószágos Istent mindenütt ugyanazon templomban imádni, mi csak jó irányban hatna, mert az emberek összeműködését és testvérisülését eredményezné.”⁴⁵

A református lelkész, SOÓS Farkas 1874-ben így nyilatkozott az együttélésekről: „Udvarhelyszéki egyházmegyénknél Fiátfalva mintegy 8-900 lelket számláló községében van két testvér kis prot. egyh. u. m. ev. ref. és unit, kik mondhatni egyenlő számmal oszszák meg a fent jelzett lélek-számot és a kik emberi emlékezet óta egy közös templomot használnak. Van ugyan tornyukban négy harang, melyek közül kettő az ev. reformátusoké, kettő pedig az unitáriusoké, de a melyek igen sokszor közösek: templomában két karzaton két orgona, de a melyek már nem annyira közösek; van két tanító, két pap, kik ismét sokszor közösek, a menyinyiben nem csak templomban, de azon kívül is gyakran igénybe vétetnek a hivektől az övéiknek akadályoztatása esetén. Papok, tanítók és nép közt egyáltalában semmi felekezeti torzalkodás nem létezik, a legszebb egyetértésben és testvéries békében élnek, egyik a másik isteni tiszteletén örömet rész vesznek.”⁴⁶ Hogy ez a református lelkész mennyire egységben látta a két gyülekezetet, bizonyítja ezen vágya: „...vajha községünk mind két prot. testvér egyházának főbb elöljárói odahatnának — nézetem szerint, inkább tehetnék, mint mi, kik közvetlen érintkezésbe vagyunk a néppel, — hogy egy vasárnap, egy papi szolgálattal váltogatva érnék be; a másik pap pedig az alatt a vasárnapi iskolázattal foglalkoznék és általában a rendes iskolások tanításánál is több köteleztetése lenne!”⁴⁷

Ugyanakkor utóda, IMREH Árpád elítélő véleménynyel volt SOÓS Farkas gondolatáról, és munkásságát annak szentelte, hogy öntudatosabb reformátusokká ne-

8. kép. A templom részlete a reformátusok orgonájával. (DEIM Péter felvétele, 2013.)

velje a fiatfalviakat: „Ebből a szégyenletes és veszedelmes helyzetből indítottam el egyház községemet az öntudatosítás útján... A templomon kívül már nem reformátusok vagy unitáriusok az emberek, hanem fiatfalviak. És ha a faluban van valami közbevetés az emberek között, az már gazdasági és nem hitbeli eredetű. Szerencsére a gyülekezet lelkipásztorának elég hitbeli ereje és humorérzéke van, egy ilyen fiatfalvi helyzet elviseléséhez.”⁴⁸

Adatközlőim viszont úgy vélekedtek, hogy a pap „alkalmazkodott az itteni renndhez.” Ebben az a felfogás érvényesül, miszerint a lelkész egy választott személy, aki kívülről érkezik a közösségbe. A templomhoz kötődő feliratokban többször is a gondnokot említették, ő felelt az egyházközség anyagi javaiért.

A hívek a mindennapokban felekezeti hovatartozástól függetlenül rendezik kapcsolataikat. Vegyes házasság esetén – ugyanúgy, mint Csekefalván, Újszékelyen vagy Nyáradgálfalván – a nők férjük vallását követik. Ezen az 1923. évi püspöki vizitáció megjegyzése sem tudott változtatni: „A pp. vszék a hiveket figyelmezteti, hogy a mint békésen megférnek a templomban egymás mellett a reformátusok és az unitáriusok, a családi életben is tartásuk meg eredeti vallásukat, ez lévén különben is a tiszteletre méltó erdélyi szokás.”⁴⁹ Egyik adatközlőm szerint „Végeredményben itt az emberek mikor házasodnak, nem nagyon nézik, hogy református vagy unitárius. Általában az a szokás, hogy inkább a nő megy a férjhez, a férfi szabja meg, hogy milyen vallású legyen a család.” Ettől eltérő eset csak akkor történt, ha a férj költözött felesége családjának otthonába. Ekkor a legénynek kellett apósa vallására térnie. Ezzel kapcsolatban egy olyan esetről is hallottam, hogy az adatközlő édesanyja egy másik faluban született, római katolikusnak keresztelték, de miután három éves korában árvaságra jutott, Fiatfalvára került, mert katolikus nagynénje ide jött férjhez egy református férfihoz. Ezt követően az árva lányt reformátusnak nevelték, de elsősorlagos lehetett

44 VARGA E. Árpád 2008b. 6.

45 ORBÁN Balázs 1868. 26.

46 SOÓS Farkas 1874. 39.

47 SOÓS Farkas 1874. 47.

48 IMREH Árpád 1954. 1–2.

49 Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923. 190.

és nagynénje révén a január 6-i házszentelés kapcsán járt hozzájuk a keresztúri katolikus pap. A lány később unitárius legényhez ment feleségül, de mivel egyke volt, férje költözött hozzájuk, így a férj tért át reformátusnak. Gyermekeiket reformátusnak keresztelték, de máig megtartotta azt a szokást, hogy vízkereszt alkalmával eljön hozzájuk a székelykeresztúri katolikus pap házat szentelni.

Ha valaki elhunyt, akkor az volt a szokás, hogy a halott felekezetétől függetlenül mindkét egyház harangjai megszólaltak, de ezért fizetni kellett a másik egyháznak, csupán a pap és a mester családjai voltak ez alól kivételek.⁵⁰

1923-ban írták le, hogy: „A községben nevezetesebb szokásnak mondható az, hogy őszentendő estéjén a templom előtt összegyűlnek, énekelnek, szavalnak s egy közülök saját maguk által szerkesztett versben bucsuztatja az ő őszentőt s egy másik köszönti az újat.”⁵¹

9. kép. A templom részlete az unitáriusok orgonájával. (DEIM Péter felvétele, 2013.)

Az istentiszteletek rendje

Az elmúlt évszázadok folyamán részletekbe menően szabályozták a két gyülekezet templomhasználati és istentiszteleti rendjét. 1789-ben följegyezték egyrészt a keresztúri anyaegyház és a fiatfalvi filia közötti istentiszteleti rendet, másrészt a fiatfalvi reformátusok és unitáriusok közötti beosztást:

„A' Kereszturi Mater és Fiatfalvi Filialis Unitaria Ecclesiákra nézve

1. A' Pap a' Filialisban pro modo tsak Vasárnapokon szokott meg jelenni Actiora, még pedig egyik vasárnap reggeli és más vasárnap déleesti orán; ekképpen alternálván egész esztendőn által a' Vasárnapi szolgálatot Mater és Filialis Ecclesiákban
2. Innepeken pedig ezen usus vagyon, et quidem (a) A' Communiora nézve, hogy elsőben egyik, s legottán mingyárt a' másik Ecclesiában is delelőtt administráltatik a' Com-

munio, praemisso Divino, alternaltattván ebben is a' praecedentia a' Mater és Filialis Ecclesiákban a' negyszeri Communiokk alkalmatosságával. E' mellett (B) az három ugy-nevezett Sátoros Innepeken pedig ez a' praxis, hogy a' Filialis Ecclesiákban a' Pap ketszer jelenik meg szolgálatra e' szerént, hogy ha első napján itten vit-te véghez a' szolgálatot elébb, tehát akkoron harmad napján is reggel a' szerént tellesitti, ha pedig első napján itten későbbre viszi véghez a' szolgálatot akkoron másod napján jön reggel az előbbeni Isteni szolgálatra.

A Fiatfalvi Unitaria és Reformata két Ecclesiákra nézve

1. A' Vasárnapi reggeli és dél-esti orák quiae praecedentiam alternatim tartattnak, ugy, hogy a' melyik religio egyik vasárnap reggel elébb mégyen a' Templomba, ugyan az a' del-esti orákon utobbszor viszi véghez az Isteni tiszteletet, és más Vasárnap ugyan azé reggel az utolsó és délest az első ora⁵²
2. Az három sátoros innepeken a' melyik első napján reggeli orán első, az a' délestin utolsó; másod napján ellenben reggeli orán utolsó, és a' délestin első; harmad napján viszont a' reggelin első, 's a' dél estin utolsó, más Innepen is hasonlolog observáltattván

10. kép. A templom piaca a két szószékkel. (DEIM Péter felvétele, 2013.)

50 Ekkleziásiai Presbyteriális gyűlések jegyzőkönyve 1888–1910. 3.

51 Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923. 191.

52 Ezzel kapcsolatban 1874-ben SOÓS Farkas református lelkész annyit jegyzett meg, hogy annyi eltérés van a gyakorlatban, hogy amelyik rész reggel először megy, délután is az megy először. SOÓS Farkas 1874. 39.

53 Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1789. 667–668.

3. Hetedszaka pedig actu ez a' praxis, hogy az Unitariusok minden nap reggel elsők, és estve utolsok a' Templomba valo menetelben.
4. Ujj Esztendő napján és Áldozó Tsőtörtőkön constanter a' reggeli első et délestin utolsó órák az Unitariusoké
5. Nagy Pénteken pedig a' reggeli órán utolsok és a' délestin első az Unitariusok.⁵³

1892-ből származik az alábbi rendelet: „Indítvány alapján határozatlik, hogy Szent Mihály naptól Szent György napig 9 órákor, Szent György naptól Szent Mihály napig 1/2 9 órákor 1/2 óráig tartólag történjék a harangozás vasár- és ünnep napokon reggel.”⁵⁴ Ebből arra következtettek, hogy a harangozásnak nyáron olyan szerepe is volt, hogy a mezőn dolgozó embereket hazahívják, legyen idejük az istentisztelet kezdése előtt átöltözni.

1923-ban a 378 fős unitárius gyülekezetben a „Templomot látogatók száma vasárnaponként 50-136 között, ünnepnaponként 168-195 között, úrvacsorát vevők 88-104 között. Megjegyzem, hogy itt szokás nagy hetet járni, s aki elfoglaltsága miatt nem jár nagyhetet, az nem veszen úrvacsorát, ezért aránylag kisebb az úrvacsorával élők száma.”⁵⁵ Hétköznapokon csütörtökön, pénteken reggel és szombaton este tartottak istentiszteletet. A két egyház közötti megállapodás szerint a hét többi napjain a reformátusok templomoztak.⁵⁶ Az úrvacsoravételeket megelőző heteken mindkét felekezet reggel és este külön templomozást tartott.⁵⁷ A reformátusok még megtartják ezeket az esti áhítatokat, de azon a lelkész családján kívül csupán 1-2 idős asszony vesz részt, a legtöbben nem érzik szükségét. 2015-ben a böjtfő vasárnapi istentiszteleten, melynek keretében úrvacsoraoosztásra is sor került, 16 nő és 7 férfi vett részt.

Idős adatközlőim elmondták, hogy a vasárnapi istentiszteleteken való jelenlét sokak számára nem csupán a felekezeti hovatartozás függvénye volt, hanem attól is függött, ki mikor ért rá, melyik istentiszteletre jártak a barátaik. Aki tudott, gyakran mindkét istentiszteleten részt vett. Olyan időszak is volt, amikor helyettesítették egymást a lelkészek: ha például a református lelkésznek el kellett utaznia, akkor azon a vasárnapon közös istentiszteletre került sor, melyen a közös énekeket énekeltek.

A sátoros ünnepeknél az a rend, hogy húsvétkor az unitáriusoké, karácsonykor és pünkösdkor a reformátusoké az elsőbbség. Egyik adatközlőm ezt ezzel magya-

rázta: „Ez is szájhagyomány alapján maradt meg, hogy gróf Nemes Klára adományozta a templom helyet, a két papi lak helyét, az ő tulajdona vót, és ő saját magának fenntartotta azt a jogot, hogy mindig ő vegyen első részt úrvacsorát. Tehát református rész legyen mindig az első. De mivel húsvétkor elaludt, így második nap vett úrvacsorát, és azután mindég második nap veszünk mi reformátusok úrvacsorát. Karácsony, pünkösd első része református, húsvét második része református.” A három ünnepen kívül nem esnek egybe a reformátusoknál és az unitáriusoknál az úrvacsoravételi alkalmak. Ezekon a vasárnapokon először az a fél tart istentiszteletet, akinél úrvacsoraoosztás is van, és második az a gyülekezet, ahol csak egyszerű vasárnapi istentiszteletre kerül sor.

A két lelkész előre elkészíti az egész évre érvényes istentiszteleti rendet, azt a templomnál is kitélik, illetve a hívek egy része is kap belőle. Olyan személyekkel is találkoztam, akik nem a papírt veszik elő vasárnap, hanem a harangok hangja alapján tájékozódnak, ugyanis az unitárius harang nagyobb, ezért tompább hangja van, mint a kisebb reformátusnak.

Összegzés

A fiatfalvi esettanulmány bepillantást engedett egy olyan templom életébe, melyet évszázadok óta együtt használnak reformátusok és unitáriusok. A kisebb-nagyobb súrlódások ellenére az együttélés békés mederben zajlott és zajlik, ennek következtében elsősorban nem a felekezeti, hanem a lokális identitást érzem erősnek.

A közös templomhasználat gyakorlata ma már nemcsak Fiafalván él. Andrásfalván 1995-ben unitáriusok és reformátusok támogatásával épült fel a templom. Kb. 80 unitárius és 10 református használja a templomot, ahol karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor közösen tart istentiszteletet a szentábrahámi unitárius és a csekefalvi református lelkész, együtt osztják ki az úrvacsorát. A lelkészek azt ismerték fel, hogy a gyülekezetek nagyon kis létszámúak, és a faluközösség együtt maradása érdekében alkalmazkodnak az igényekhez. Rugonfalván (mivel az unitáriusok is a református templomot használják, illetve alacsony a gyermeklétszám) a konfirmációra a reformátusokkal együtt, virágvasárnap kerül sor. Bizonyára másutt is élnek hasonló együttes rítusok, melyek igyekeznek biztos pontot nyújtani a változó világban.

54 Ekkleziásiai Presbyteriális gyűlések jegyzőkönyve 1888–1910. 59.

55 Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923. 7.

56 Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923. 4.

57 Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923. 190.

IRODALOM

- ADORJÁNI Rudolf
1991 *A keresztúrköri egyházközségek vagyonleltára a XVIII. század utolsó harmadából.* In: V. Keresztény Magvető XCVII. 121–130.
- BARABÁS Samu szerk.
1934 *Székely oklevéltár 1219–1776.* Budapest
- BENKŐ Elek
1992 *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfija.* Budapest
- DÁVID László
1981 *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei.* Bukarest
- DOMOKOS Levente
2007 *Erdélyi unitárius templomok és iskolák felmérése.* Kézirat. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Magyar Népi Építészeti Archívum E-341/5.
- DOMOKOS Levente–GALAMBOS Éva–SAJÓ István
2013 *Kutatási eredmények a fiatfalvi Unitárius-Református Közös Templom egyik feliratos kazettájának restaurálása kapcsán.* In: ISIS. Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 13. 59–72.
- GERÉB Zsigmond
1910 *A fiatfalvi unitárius egyházközség története 1910. évig.* Kézirat. Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára
- IMREH Árpád
1954 *Kedves Lelkipásztor testvérem!* Kézirat
- KELEMEN Lajos
1922 *Legrégibb adataink unitárius templomainkról püspöki vizsgálati jegyzőkönyveinkben 1789-ig.* In: Keresztény Magvető LIV. 168–180.
1925 *A fiádfalvi kastély és régi gazdái.* In: Pásztortűz XI. évf. 8. sz. 1925. április 19. 164–166.
- KONCZ József
1882a *Az erdélyi ev. ref. egyház vallássérelmei 1631-ben.* In: Protestáns Közlöny 1882. 380, 388–396, 422–423.
- LŐRINCZI Lajos
1997 *A fiatfalvi felekezeti együttélés.* In: Keresztény Magvető 129. évf. 48–52.
- MIKLÓS Zoltán
2005 *„Cigányból pap nem lesz.” Szegregáció és passzivitás a magyar-cigány kapcsolatokban.* In: JAKAB Albert Zsolt–SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.) Lenyomatok 4. Fial kutatók a népi kultúráról. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 171–192.
- MOHAY Tamás
2007 *Erdély, a vallási sokszínűség és türelem földje.* In: Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 20. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre. 61–78.
- OLÁH Sándor
2003 *A fiatfalvi földhasználat 2003-ban.* In: Székelyföld VII. 131–145.
- ORBÁN Balázs
1868 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból I.* Pest
- SÁNDOR-ZSIGMOND Ibolya
2009 *A fiatfalvi kastély és lakóinak életmódja egy 1805-ös conscriptio alapján.* In: Acta Siculica 2009. 605–622.
- SEPSISZÉKI NAGY Balázs
2003 *Székelyföld falvai a huszadik század végén 3. Udvarhelyszék.* Budapest
- SIMÉN Domokos
1996 *Református – unitárius együttélés a Székelyföldön a XVI–XVII. század fordulóján és ma.* In: KÜLLÖS Imola (szerk.): Vallási néprajz 8. Debrecen. 217–234.
- SOÓS Farkas
1874 *Fiátfalva.* In: Erdélyi Protestáns Közlöny V. 39–40., 46–47.
- SZABÓ Károly szerk.
1895 *Székely oklevéltár IV.* Kolozsvár
- SZÁSZ Tibor András
é.n. *A székelyföldi templomok és a történelmi léptékű földrendések.* <http://szekelyudvarhelyiemi.ro/images/stories/Telegdi/Foldrengesek.pdf> (Letöltés ideje: 2015. augusztus 22.)
- ÚJSZÁSZY Kálmán
1936 *A falu. Útmutatás a magyar falu tanulmányozásához.* Sárospatak
- VARGA E. ÁRPÁD
2008a *Hargita megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850–2002.* <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/hretn02.pdf> (Letöltés ideje: 2015. augusztus 2.)

- 2008b *Hargita megye településeinek felekezeti adatai 1850-2002.* <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/hrfel02.pdf> (Letöltés ideje: 2015. augusztus 2.)
- VASS Erika
2016 *Az újszékelyi unitárius egyházközség története a források tükrében.* Szentendre
- VASS Erika–BUZÁS Miklós
2007 *Az Erdélyi épületegyüttes a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. (Telepítési koncepció, 2006. november).* In: Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 20. (szerk.) CSERI Miklós–BERECZKI Ibolya–KOVÁCS Zsuzsa, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre. 227– 268.

ONE CHURCH, TWO CONGREGATIONS IN FILIAȘ (FIATFALVA)

A replica of a Unitarian church is planned by Miklós BUZÁS and myself to be included in the Transylvanian building complex of the Hungarian Open Air Museum. For this reason five Unitarian churches were surveyed in 2008 (Csekefalva – Cechești, Nyárdáglfalva – Galești, Fiatfalva – Filiaș, Székelyszentmiklós – Nicoleni, Újszékely – Secuieni).

16th century Transylvania is often referred to as the land of religious diversity and tolerance, since freedom of religion was declared in Turda (Torda) in 1568. This date is considered to be the birth of the Unitarian religion.

In my paper I review the history of the Unitarian church being in common use by Protestants and Unitarians. The actual beginning of the common use is not known, the first specific data are from 1726. The church still standing today was built between 1893 and 1894. Three painted panels of the coffered ceiling originating from 1804 were explored and restored by Le-

vente DOMONKOS. During restoration of the church between 1893 and 1894 the ceiling and the other parts of the interior had been painted plain grey in accordance with the spirit of the age.

The close coexistence of the two denominations was judged differently. There were some people who welcomed it and considered it to be worth following, while others though it meant the weakness of their denomination.

On one Sunday one of the two denominations can have their service first and on the next Sunday the other. At Christmas and Pentecost it is the Protestants that can have priority, and so can the Unitarians at Easter. Ringing the bell also assists the worshippers to get their bearings. In the case of death the bells of both denominations accompany the deceased on their last journey.

EINE KIRCHE, ZWEI KIRCHGEMEINDEN IN FILIAȘ (FIATFALVA)

Mit dem Hauptarchitekten, Miklós BUZÁS planen wir die Replik einer unitarischen Kirche in der regionalen Einheit Siebenbürgen im Ungarischen Freilichtmuseum, Szentendre aufzubauen. Dazu haben wir im Jahr 2008 fünf unitarische Kirchen vermessen (Csekefalva – Cechești, Nyárdáglfalva – Galești, Fiatfalva – Filiaș, Székelyszentmiklós – Nicoleni, Újszékely – Secuieni).

Siebenbürgen des 16. Jahrhunderts wird oft als die Heimat der konfessionellen Pluralität und der Geduld erwähnt, da im Jahr 1568 wurde in Torda die Religionsfreiheit deklariert. Seit diesem Ereignis wird die Geburt der unitarischen Konfession gerechnet.

In meinem Aufsatz behandle ich die Geschichte der Kirche, die die Reformierten und Unitarier gemeinsam benützen. Das genaue Datum der gemeinsamen Kirchenbenützung kennen wir nicht, die erste diesbezügliche Angabe stammt aus dem Jahr 1726. Die heute stehende Kirche wurde zwischen den Jahren 1803 und 1810 gebaut. Ihre Kassettendecke wurde 1804 errich-

tet, drei bemalte Elemente von dieser hat Levente DOMOKOS aufgedeckt und restauriert. Bei der Renovierung der Kirche in den Jahren 1893 und 1894 wurden die Decke und die weiteren Elemente der Einrichtung grau übermalt, im Einklang mit dem Geschmack der Zeitepoche.

Dieses enge konfessionelle Zusammenleben wurde verschiedentlich beurteilt. Einige begrüßten und erachteten es als Beispiel, andere sahen darin eine Abschwächung der eigenen Konfession.

Sonntags beginnen die Gemeinden abwechselnd mit ihrem Gottesdienst: mal zelebriert die Eine den Gottesdienst als erste, am nächsten Sonntag die Andere. Zu Weihnachten und Pfingsten beginnen die Reformierten, zu Ostern die Unitarier mit ihrem Gottesdienst. Das Glockeläuten bietet den Gläubigen Orientierung. Die Glocken beider Gemeinden begleiten die Toten auf dem letzten Weg.